

конкретному етносу самобутнє світосприйняття, тобто створює свою субкультуру. Жодна така етнічна субкультура не здатна підмінити собою іншу. Однак це аж ніяк не спростовує можливостей діалогу між різними субкультурами, що має стимулювати процес їхнього саморозвитку. Але під час такого діалогу відбуваються деякі процеси адаптації (адаптивні практики). Характер “адаптивних практик” залежить від критеріїв зіставлення етнічних субкультур.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що одним із чинників зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень є міжкультурне співробітництво, яке набуло асиметричного характеру в умовах культурної експансії розвинутих країн та поширення їхньої політичної ідеології на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Оволодіння новою мовою – це проникнення в нову культуру, духовне освоєння нових цінностей, напрацювання нових звичок спілкування.

Тільки поєднання цих знань – мови і культури наших партнерів зі світового співтовариства – може забезпечити ефективне і плідне спілкування. Проблема міжкультурної взаємодії, взаємосприйняття, взаємовпливу тісно пов'язана в наш час з концепцією діалогу культур.

Л і т е р а т у р а :

1. Бек У. Что такое глобализация? / У Бек. – М., 2001. – 456 с.
2. Богомолов Б. А. Глобализация: некоторые подходы к осмыслению феномена / Б. А. Богомолов // Вестник МГУ. Сер. 12. Полит. науки. – 2004. – № 3. – С. 110–127.
3. Васькина Н. В. Межкультурное общение как продукт достижения межкультурной коммуникативной компетенции / Н. В. Васькина. – Сыктывкар, 1993. – 164 с.
4. Добренское В. И. Вызовы глобализации и перспективы человечества / В. И. Добренское // Вестник МГУ. Сер. Социол. и политол. – 2004. – № 4. – С. 3–20.
5. Кабакчи В. В. Английский язык межкультурного общения – новый аспект в преподавании английского языка / В. В. Кабакчи // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 6. – С. 84–112.
6. Листрова-Правда Ю. Т. Отбор и употребление иноязычных вкраплений в русской литературной речи XIX века / Ю. Т. Листрова-Правда. – Воронеж, 1986. – 362 с.
7. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества / А. В. Назарчук. – М., 2002. – 418 с.
8. Ручка А. Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень / А. Ручка // Культура – суспільство – особистість. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 7–49.
9. Скубашевська Т. С. Роль мовних стратегій у міжкультурній комунікації / Т. С. Скубашевська // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 43. – С. 45–48.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 260 с.

Борщевський С. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ФІННО-УГОРСЬКИЙ СУБСТРАТ У ЛЕКСИЧНОМУ СКЛАДІ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Аналіз етимологічних словників сучасних та класичних європейських мов дає підстави стверджувати, що вони містять потужний шар лексики, яка задовільно не етимологізується на індоєвропейському мовному ґрунті. Для більшої частини таких лексем авторитетні лінгвісти припускають остаточно не з'ясоване доіндоєвропейське

походження з давніх неіндоєвропейських мов середземноморського басейну, і це є аргументом на користь тези про виникнення індоєвропейських мов унаслідок накладання мови індоєвропейців на неоднакові доіндоєвропейські субстрати (мови-підоснови) [9, 6], що потребує ретельного і всебічного вивчення шляхом синтезу лінгвістики з історією, археологією, антропологією та іншими суміжними науками [16, 4].

Пропонована стаття є спробою автора розпочати пошук неетимологізованих лексем у сучасній польській мові – мові народу, історія якого тісно пов'язана з історією нашої держави, а отже, становить для майбутнього етимолога неабиякий інтерес з точки зору доіндоєвропейського субстрату.

Ідея наявності в сучасних слов'янських мовах слідів давніх неіндоєвропейських субстратів пройшла довгий і складний шлях від розпливчастих гіпотетичних тверджень окремих учених першої половини ХХ ст. (А. Брюкнер, В. Махек, К. Оштір та ін.) до чітко структурованих етноцентричних концепцій останніх 10–15 років (Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Маловічко, С. В. Конча), що змушують докорінно переглянути низку постулатів сучасної індоєвропейістики.

Сучасна наука акумулювала значну кількість свідчень суміжних з лінгвістикою дисциплін, які є аргументом на користь колишнього поширення в передісторичній Європі неіндоєвропейських етносів – носіїв мов (баскська, фінно-угорські, кавказькі), що збереглися у периферійних районах континенту. Ідеться передусім про новітні дослідження у галузі краніологічної антропології та генетики, якими встановлено належність кельтів Британських островів до фіннонордичного антропологічного типу, а також знайдено прямі докази генетичної близькості басків, сардів, кельтомовних народів Британії та етносів Кавказу [12, 56–58, 89]. Крім того, авторитетні українські дослідники неодноразово відзначали басксько-слов'янські аналогії у культурі й етноментальності, а також кореляцію лексичних даних зі слідами субстратних фонетичних впливів фінських мов у слов'янських, балтійських, германських і навіть романських мовах [12–14]. Зокрема, К. М. Тищенко, ігноруючи існування неіндоєвропейської точки зору на мову трипільської культури [8] і не пов'язуючи (на відміну від Ю. Л. Мосенкіса) праслов'янську відкритоскладовість з давньокритськими писемностями, догрецьким чи дошумерським (прототигрським) субстратом, пише про фінський фонетичний вплив як один із головних чинників диференціації праслов'янської мови [12, 78]. Наявність фінно-угорського компонента в етногенезі росіян та диференціації російської мови переконливо доведено авторитетними дослідниками [1; 3; 9; 13–15]. Залучення західнослов'янського лексичного матеріалу дозволяє дійти аналогічних висновків.

Метою статті є генетична ідентифікація гіпотетично доіндоєвропейських субстратних елементів у лексичному складі сучасної польської мови.

Завдання статті:

- виявити слова невідомого походження за лексикографічними джерелами (етимологічними словниками польської мови);
- знайти паралелі до праслов'янських діалектизмів, що не мають надійних індоєвропейських відповідників, у мовах інших сімей, а також науково обґрунтувати можливість таких зближень у контексті теорії доіндоєвропейського субстрату.

Опрацювання етимологічних словників [19; 21] дало змогу виявити понад 50 лексем, які не мають відповідників поза межами польської мови й відзначаються значним ступенем автохтонності (особливо це стосується перших трьох тематичних груп, що їх було виокремлено за [19]). Архаїчний характер назв, пов'язаних із

позначенням рельєфу місцевості, а також реалій флори і фауни, неодноразово підкреслювали дослідники [16, 44, 50], що на тлі відсутності індоєвропейських праформ дає підстави розглядати таку лексику в контексті теорії доіндоєвропейського субстрату.

Вартим уваги є той факт, що низка таких слів має як досить яскраві паралелі, так і часткові відповідники у фінно-угорських мовах. Наприклад:

1) Польськ. *chabeta* “шкапа” – естон. *kõbide* “(стара) відьма, карга”.

Припущення А. Брюкнера про походження назви шкапи від польськ. *(s)chaby* “кістки” [19, 175] не видається нам переконливим з кількох причин. По-перше, польський учений сам сумнівається у слов'янському походженні польськ. *schab(y)* [там само, 483]. По-друге, за *schab* закріплено тільки значення “свиняча грудинка” [18, 787], яке аж ніяк не асоціюється з кощавістю шкапи. По-третє, “шкапа” визначається як “поганий (часто старий – С. Б.), заморений, слабосилий, худий кінь” [2, 1623; 11, 240], тож очевидно, що обидва слова (як польськ. *chabeta*, так і естон. *kõbide*) містять негативні конотації. Розвиток значення міг відбутися через спільну сему “старий, рихлий, нікчемний, а отже, поганий”. Цю думку підтверджує історично засвідчене естон. *kobe(da)* “рихлий, м'який, нещільний”, фонетична типологія якого (наявність лише відкритих складів, рівномірне чергування приголосних і голосних повного творення) майже ідентична польськ. *chabeta*. Аналогічний семантичний розвиток спостерігається і в інших групах мов. Приміром, для англ. *jade* зафіксовано значення 1) “жінка, особливо брутальна й аморальна (= шельма, негідниця; хвойда, повія); 2) старий виснажений кінь (= шкапа)” [20, 701]. Пор. також угор. *gebe(t)* “шкапа”, *hab(ot)* “піна, мило (на коні)”. Певна нестабільність консонантизму в усіх фінно-угорських паралелях не є, на нашу думку, перешкодою для запропонованої етимології, оскільки явища спорадичного одзвінчення та спірантизації вибухових *p*, *t*, *k* досить поширені в різних мовних сім'ях, у тому числі серед носіїв фінно-угорських мов [6, 9].

2) Польськ. *hyl* (*hel*, *hela*) “відкрите місце” – угор. *hely* “місце(вість)”; можливо, сюди ж естон. *küla* “село, селище”.

У польських формах *hyl*, *hel* могла відбутися редукція *i*, як наслідок, утрата короткого ненаголошеного голосного. Нестабільність вокалізму та його відмінність від складу голосних у фінно-угорських паралелях свідчить про те, що польськ. *hyl* є не пізнім запозиченням, а швидше за все субстратним елементом, у якому відбулося звуження значення від “будь-яка місцевість, місце взагалі” до “відкрите місце або простір”.

3) Польськ. *kieszęń* “кишеня” – комі *кизь* 1) “гудзик, застібка; 2) зав'язка, шнурок; 3) шмат тканини; 4) (удмурт.) міцний вузол” до спільнопермськ. **kuž*'з- “шмат тканини для з'єднання країв одягу (взуття) через зав'язування на вузол” [6, 123].

Зауважимо, що, на відміну від А. Брюкнера, автори [4] не вважають лексему *kieszęń* польським запозиченням до слов'янських мов східної та західної підгруп і реконструюють прасл. **kušęnja*, припускаючи утворення від *kušьka* “кишка” з первісним значенням “гаман з кишки”. Думка про зв'язок слова з тюркізмом *kese* “мішечок”, висловлена Ф. Міклошичем і В. Махком, не знайшла підтримки [4 (2, 440); пор. 19, 229]. Ми пропонуємо врахувати можливі фінно-угорські паралелі (до зазначених на початку цього пункту можна додати фін. *kesi* “шкурка; оболонка”), про давність яких свідчить багатозначність, а також наявність спільної праформи. Не виключеною є кореляція фінно-угорських лексем із вищезгаданим тюркізмом *kese*, щоправда, не в контексті теорії доіндоєвропейського субстрату, а в аспекті віддаленої генетичної спорідненості.

4) Польськ. *locha* “свиноматка, свиня” – фін. *loka* “бруд; сльота”; сюди ж,

очевидно, естон. *lohakas* “неохайний, нечепурний, розхлябаний”.

Польське *locha* зіставляється з чеськими і словацькими експресивними формами, а також порівнюється деякими вченими з нім. *Lose* “свиня, розпусниця (про жінку)” [4 (3, 348)]. Упадає у вічі той факт, що до лексико-семантичної структури аналізованого слова в переважній більшості мов входить значення, яке обов'язково містить негативні конотації на зразок “товста”, “безсоромна”, “легковажна”, “розпусна”, “бідна”, “дурна”, “ледача”, “жадібна”, “підла”, “брудна” (про людину) тощо. Цю думку підтверджують останні психолінгвістичні дослідження на матеріалі компаративної фразеології [7], що разом з вищенаведеними аргументами дають підстави розглядати фін. *loka* як джерело західнослов'янських слів і, можливо, німецької паралелі. Показово, що саме в північно-західній частині слов'янського мовного масиву *свиня* асоціюється з брудом (фізичною неохайністю або моральним занепадом). Порівняно з основною індоєвропейською назвою тварини *świnia* “свиня” праслов'янський діалектизм *locha* є, без сумніву, побічним експресивним утворенням, що може свідчити про більшу архаїчність останнього та його походження з субстратної фінно-угорської мови.

5) Польськ. *pacwa* “лихо” – фін. *patto* “злочин”, угор. *patvar* “сварка”.

Ще одне експресивне утворення, яке зазнало генералізації значення в польській мові. Відправним пунктом у семантиці слов'янського слова та фінно-угорських паралелей є спільна сема “щось погане, лихе, недобре”.

6) Польськ. *piarg* “щєбінь” – угор. *pergetni* “сипати (зерна, горошини)”.

А. Брюкнер обережно порівнює *piarg* з *pierzga* “перга” (= пилоч у бджолиних вуликах), що має індоєвропейське походження [19, 405, 410–411]. Ми пропонуємо звернути увагу на угорську паралель: польське *piarg* цілком може бути віддієслівним іменником, котрий утворився на базі фінно-угорського дієслова, архаїчна семантика якого бере початок від аграрно-магічних звичаїв носіїв доіндоєвропейських давньоземлеробських культур карпато-дунайського ареалу.

7) Польськ. *warga* “губа” (з уточненням “виключно польське, давнє” [19, 602] – ерзян. *kurgo* “1) рот; 2) гирло (пор. рос. “устье”); сюди також *kurgovar'a* “ротевий отвір”.

Правомірність семантичного зближення слів є очевидною: у польському слові відбулося звуження значення (“рот” → “губи, уста”). Труднощі формально-фонетичного плану знімаються за умови припущення протетичної природи початкового *w-* у *warga* і реконструкції **arga / argo / urgo*, фонетичного варіанту успадкованого із субстратної мови *kurgo*. Утрата задньоязикового *k-* в анлауті спостерігається в північних діалектах російської мови, напр. *кирба – ирба*, *Ксенофонт – Синофонт* [5, 101], тобто в районі давнього поширення фінно-угорських мов, а щодо розмаїття вокалічних рефлексій перед плавними сонантами *r / l* знаходимо переконливе обґрунтування на широкому слов'янському матеріалі [там само, 22, 67]. Пор., також комі *ворга* “жолоб; русло”, яке не викликає формальних заперечень, але потребує семантичного обґрунтування.

Залишається нез'ясованим відношення польськ. *warga* до спільнопермської праформи **vor* “мовлення; дар слова (мови)”, що має рефлeksi у мові комі.

Висновки. Таким чином, вищенаведені мовні факти, які мають надійну позамовну опору у новітніх системних даних суміжних з лінгвістикою дисциплін, є черговим аргументом на користь наявності в сучасних слов'янських мовах слідів давніх неіндоєвропейських субстратів. Проаналізований західнослов'янський матеріал дозволяє говорити про участь фінно-угорського компонента в етногенезі поляків та диференціації польської мови й не виключає гетерогенності доіндоєвропейського

субстрату, що потребує наукового обґрунтування і стане предметом подальших етимологічних досліджень.

Л і т е р а т у р а :

1. Бубрих Д. В. О языковых следах финских тевтонов-чуди / Д. В. Бубрих // Язык и литература. – Л., 1926. – Т. 1 – С. 53–92.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
3. Востриков О. В. Финно-угорский субстрат в русском языке : Учебн. пособие по спецкурсу / Олег Владимирович Востриков. – Свердловск : УрГУ, 1990. – 100 с.
4. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [ред.-упоряд. О. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
5. Козлова Р. М. Структура праславянского слова (Праславянское слово в генетическом гнезде) : Монография / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
6. Краткий этимологический словарь коми языка / [авт.-сост. Лыткин В. И., Гуляев Е. С.]. – М. : Наука, 1970. – 388 с.
7. Мізін К. І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 67–79.
8. Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури / Юрій Леонідович Мосенкіс. – К. : НДПТІАМ, 2001. – 164 с.
9. Мосенкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”, 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Ю. Л. Мосенкіс. – К., 2002. – 24 с.
10. Серебренников Б. А. Волго-Окская топонимика на территории европейской части СССР / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1955. – № 6. – С. 19–31.
11. Словарь русского языка / [авт.-сост. Ожегов С. И.; ред. Н. Шведова]. – 17-е изд., стереотип. – М. : Русс. яз., 1985. – 797 с.
12. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців / Костянтин Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.
13. Тищенко К. М. Мовні свідчення протофінської присутності у Західній Європі / К. М. Тищенко // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 9. – К., 2001. – С. 77–86.
14. Тищенко К. М. Найдовша мовна і культурна традиція в Європі: баски / К. М. Тищенко // Пам’ятки України. – 2003. – № 4. – С. 74–101.
15. Ткаченко О. Б. Мерянський язык / Орест Борисович Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1985. – 207 с.
16. Ткаченко О. Б. Очерки теории языкового субстрата / Орест Борисович Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1989. – 208 с.
17. Ткаченко О. Б. Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков / Орест Борисович Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1979. – 299 с.
18. Українсько-польський, польсько-український словник / [уклад. М. Юрковський, В. Назарук]. – К. : Школа, 2003. – 934 с.
19. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1974. – 808 s.
20. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1568 p.
21. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków : Towarzystwo miłośników języka polskiego, 1952–1982. – Т. 1–5.